

BİR DIŞ POLİTİKA ARACI OLARAK TİKA: TÜRKİYE'NİN ORTA ASYA ÜLKELERİNE YAPTIĞI KALKINMA YARDIMLARININ İNCELENMESİ*

TIKA, as a Foreign Policy Instrument: Analysis of Turkey's Development Aids to Central Asian Countries

Baykal AYDEMİR

Gaziosmanpaşa Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Tokat/Türkiye

Arş.Gör. Mustafa Necati ÇOBAN

Gaziosmanpaşa Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Tokat/Türkiye

Aydemir, B. ve Çoban N.M. (2017). "Bir Dış Politika Aracı Olarak Tika: Türkiye'nin Orta Asya Ülkelerine Yaptığı Kalkınma Yardımlarının İncelenmesi", Vol:3, Issue:12; pp:233-248 (ISSN:2149-8598)

ARTICLE INFO

Article History

Makale Geliş Tarihi
Article Arrival Date
19/06/2017
Makale Yayın Kabul Tarihi
The Published Rel. Date
27/07/2017

Anahtar Kelimeler

Dış politika araçları,
iktisadi yöntemler, TİKA,
Türkiye, Orta Asya ülkeleri.

Keywords:

Foreign policy instruments,
economic methods, TİKA,
Turkey, Central Asian
countries.

ÖZ

Dış politika, bir devletin diğer devlet ya da devletlere karşı uygulamakta olduğu politikalar topluluğunun çatısıdır. Devlet, dış politika araçlarını çıkarlarını muhafaza edip varlığını devam ettirmek, devletin kalkınmasını, gelişmesini ve savunmasını gerçekleştirmek, diğer devletlerden gelen politik etkileri bertaraf etmek ya da yönünü değiştirmek için kullanır. Günümüz dünyasında devletlerin dış politika araçları diplomasi, propaganda, iktisadi yöntemler, savaş ve iç işlere karışma şeklinde tasnif edilebilir. İktisadi yöntemler daha çok gelişmiş devletler tarafından kullanılabilir. İktisadi ve ticari ilişkilerin bir dış politika aracı olarak kullanılması genel olarak üç amaca yöneliktir: Ödüllendirme ve cezalandırma, doğal kaynakları ele geçirme ve nüfuz alanı oluşturma.

İlk olarak ödüllendirme ve cezalandırma koşullarında devlet hedef ülkenin davranışlarını etkilemek amacıyla ticari kolaylıklar sağlama veya dış yardım vaadinde bulunma gibi ödüllendirme metodlarını kullanmakta ya da ambargo uygulama, dış yardımı kesme, mal varlığına el koyma, boykot uygulama ve iktisadi ilişkileri kesme gibi cezalandırma yöntemlerine başvurmaktadır. Bunda başarılı olabilmek için tek taraflı bağımlılık ilişkisinin söz konusu olması gerekmektedir. İkinci olarak doğal kaynakları ele geçirmek, devletin bunlar üzerinde mülki ve idari söz sahibi olmasını sağlarken rakip ülkeleri bu kaynaklardan mahrum bırakmaktadır. Üçüncü olarak nüfuz alanı oluşturmak, iktisadi bağımlılık ağı örerek nüfuz alanı meydana getirmek, iktisadi ilişkilerin dış politika aracı olarak kullanılmasının bir diğer yüzünü göstermektedir. Görüleceği üzere iktisadi ilişkilerin fonksiyonel olarak çeşitlendirildiği bir dünyanın varlığı aşikardır. Öyle ki iktisat hem havuç hem sopa olarak karşımıza çıkmakta, devletler arası ilişkilerde belirleyicilik kazanmaktadır.

Bu çalışmanın amacı Türkiye için bir dış politika aracı olarak TİKA(Türk İş Birliği ve Koordinasyon Ajansı)'nın iktisaden ödüllendirme politikalarına ışık tutmaktır. Bu bağlamda TİKA merkezli bir bakış açısıyla Orta Asya Türk Cumhuriyetlerine yapılan kalkınma yardımlarına değinilecektir. Orta Asya ülkelerine yapılan yardımlar incelenecek, bu incelemeler neticesinde Türkiye'nin Orta Asya ülkeleri ile olan ilişkileri bir dış politika aracı olarak TİKA bağlamında değerlendirilecektir. Türkiye'nin Orta Asya ülkelerine yaptığı kalkınma yardımlarındaki dönemsel değişimler, neden ve sonuçları ile beraber ülkeler arası siyasi gelişmeler ışığında cevaplanmaya çalışılacaktır.

ABSTRACT

Foreign policy is the basis of the collective of politics that a state implements against other states or states. The state uses its foreign policy instruments to maintain its interests and maintain its existence, to achieve its development, to develop and defend its state, to eliminate political influence from other states or to change its direction. In today's world, the foreign policy instruments of states can be classified as diplomacy, propaganda, economic methods, intermingling with war and internal affairs. Economic methods can be used more by developed states. The use of economic and commercial relations as a means of foreign policy generally involves three aspects: rewarding and punishing, seizing natural resources and creating influence.

Firstly, under rewarding and punishment conditions, the state uses reward methods such as providing commercial facilities or promising foreign aid in order to influence the behavior of the target country or resorting to punishment methods such as embargo application, external aids interruption, confiscation of property, boycott implementation and cutting economic relations. In order to be successful in this, unilateral dependency relation should be mentioned. Secondly, seizing natural resources makes the state have property and administrative power over them, while depriving competitors countries of these resources. Thirdly, it shows another aspect of establishing the domain of influence, forming a network of economic dependence, bringing the domain of influence, and using economic relations as a means of foreign policy. As can be seen, the existence of a world in which economic relations are functionally diversified is evident. So much so that economics emerges as both a carrot and a stick, gaining determinism among states.

The aim of this study is to shed light on the rewarding policies of Turkish Business Association and Coordination Agency as a foreign policy tool for Turkey. In this context, development aids to the Central Asian Turkish Republics will be referred to with a TİKA-centered perspective. The periodic changes in Turkey's development aids to Central Asian countries will be tried to be answered in light of the political developments between the countries with its reasons and results.

* Bu çalışma, 26-28 Nisan 2017 tarihleri arasında İzmir'de düzenlenen 20. Uluslararası İktisat Öğrencileri Kongresi'nde sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

1. GİRİŞ

Dış politika klasik bir bakış açısıyla bir devletin diğer devletlere karşı uyguladığı politikalar bütünüdür. Zaman ve mekandaki değişim uluslararası yapıyı etkilemiş olmakla birlikte dış politikanın tanımlanması da değişmiştir. Devletler iktisadi ve siyasi sebeplerle kalkınma yardımlarını bir prestij şeklinde görmektedirler. Aynı zamanda devletler için kalkınma yardımları dış politika araçlarının hem girdileri hem de çıktılarıdır. Dış politikada diplomasi ve savaş temel araçlar biçiminde değerlendirilse de iktisadi anlamda ödüllendirme, cezalandırma, doğal kaynakları ele geçirme ve siyasi olarak nüfuz elde etme yine temel araçlardandır. Görüleceği üzere dış politika ve iktisadi bağlamın fonksiyonel olarak çeşitlendirildiği bir dünyadan söz edilebilmektedir.

Türk dış politikasında “aktif politika” anlayışının benimsenmesiyle Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı (TİKA) dünyanın farklı bölgelerinde ve ülkelerinde Türk dış politikasının uygulama aracı konumunu icraa etmektedir.

Sosyal devlet olmanın bir ilkesi anlamında olan kalkınma yardımları, gelişmiş ülkelere az gelişmiş ülkelere yapılan ve sosyal eşitliğe katkıda bulunan önemli bir araç olarak kabul edilmektedir. Kalkınma yardımları ile beraber devletler için refah devleti olmanın yeni bir yolu açılmış olmaktadır.

Özellikle Türkiye-Orta Asya ülkeleri ilişkilerini geliştirme maksadıyla kurulan TİKA, Orta Asya Ülkelerine kalkınma yardımları yapmakta ve Türkiye-Orta Asya ülkeleri ilişkileri için bir yükseltici özelliğini taşımaktadır.

Devletlerin dış politika ve onun araçlarının çok yönlü olduğu bir sistemde TİKA aracılığıyla ülkemizin Orta Asya ülkesine yaptığı kalkınma yardımları ilişkiler adına olumlu bir faktördür.

2. DIŞ POLİTİKA VE ARAÇLARI

Dış politika bir devletin diğer devlet ya da devletlere karşı uygulamakta olduğu politikalar topluluğunun çatısıdır. Bu tanım devletler arası ilişkinin klasik diplomasi boyutunu göstermektedir ve diplomasi 1.0 olarak adlandırılmaktadır. Eseri ise Henry Kissenger'ın Diplomasi* kitabıdır. Devletlerarası ilişkilerin değişimi ile diplomasi dönüşüme uğramıştır. Klasik Diplomasi sonrası Kamu Diplomasisi denilen Diplomasi 2.0 türemiştir. Yine bu döneme ait olan eser ise Josef Nye'nin Yumuşak Güç† adlı yapıtıdır. İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri'nin kurucusu olduğu bir diğer ilişkiler ağı Dijital Diplomasi adını almıştır. Diplomasi 3.0 denilen dijital diplomasının diğer ikisinden temel farkı klasik diplomasının bütün yöntem, kural, aktör, süreç ve araçlarını tamamen tersine çevirebilmesidir. Günümüz dış politik ilişkileri ise sadece devletler arasında işlememekte devlet altı ve devlet üstü aktörler, uluslararası kuruluşlar, sivil toplum örgütleri ve lobiler de dış politikayı etkilemektedir.

Davut Dursun'a göre ise dış politika bir ülkenin diğer ülkelere yönelik tutumu, uluslararası sorunlara savaş ve barış ortamında çözüm aranırken izlediği düşünce ve davranışların tümü biçiminde değerlendirilmektedir.

Siyasal ve iktisadî yapıları, sosyal ve kültürel seviyeleri ne olursa olsun, belli bir dış politikaya sahip olmak zorunda olan devletlerin, uluslararası sistemin bir üyesi olarak yalnız başlarına, dışarıyla ilişki kurmadan yaşamaları mümkün olmadığından yabancı devletlerle ekonomik, ticarî, hukukî, sportif, kültürel, siyasî vb. alanlarda çeşitli düzeylerde ilişki kurmaktadır. Uluslararası ilişkilerde bağımsız bir aktör olarak rol oynayan devletler, farklı düzeylerde ilişkileri sadece diğer devletlerle kurmakla kalmamakta, çağımızda giderek gelişen biçimde uluslararası ve uluslar üstü çok sayıda örgüt ile de ilişki kurmaktadır.

1Henry Kissenger, Diplomasi, Çev. İbrahim H. Kurt, İş Bankası Kültür Yayınları

2Josef Nye, Yumuşak Güç, Elips Yayınları

Günümüzde genelde dış politika denince, barış dönemindeki ilişkiler anlatılmak istenmektedir. Barış dönemindeki ilişkiler iktisadi, siyasi, sosyal, kültürel, askerî vb. alanlarda kurularak yürütülür. Bir ülkenin dış politikasının oluşturulmasında ve takibinde belli hedefler koyulur ve değişik etkenlerin etkisinde kalınır. Her devletin siyasal gücü, ihtiyaçları ve imkânlarının farklı düzeylerde olmasından dolayı, dış politikalar arasında da bir çeşitlilik görülebilmektedir. Devletler ihtiyaçlarına, imkânlarına, kapasitelerine ve uluslararası konjonktüre göre dış politika hedefleri belirler ve bu amaçlara ulaşabilmek için çeşitli plân ve programlar yaparak diğer devletlerle ve uluslararası örgütlerle bağlantı kurarlar. Bağımsız devletler için en önemli sorunun, güvenlik ve kalkınma ile ilgili konular olduğu görülüyor. Her devlet öncelikle güvenli bir ortamda yaşama, geleceğini güven altına almaya uygun bir dış politika belirler.

Devletler güvenlik amacının yanında iktisadi ve siyasal nedenlerle diğer ülkeler üzerinde belirli bir etki elde etmeyi, diğer devletlerin gözünde bir prestije sahip olmayı, iktisadi ve sosyal refahı arttırmayı da amaçlamaktadırlar.

Bir devletin dış politika alanında temel hedefinin ve bu hedefe ulaştıracak metodların belirlenmesinde çeşitli faktörler etkili olur. Öncelikle ülkenin coğrafyası, tarihi, kültürü, iktisadi yapısı ve konjonktürel şartlar dış politikanın oluşmasında rol oynarlar. Bu itibarla bir ülkenin dış politikasını belirleyenlerin çok sayıda değişkeni hesaba katmaları gerekmektedir.

Diğer taraftan dış politika alanında hedeflerin ve araçların belirlenmesinde ideolojilerin ve zihniyet yapısının etkisi görülse de, aslında dış politikanın belirlenmesinde en etkili faktör ulusal çıkarıdır. Ulusal çıkarlar her ülke için farklı anlam ve bütünü ifade ettiğinden dış politikalar da farklı olmaktadır.

Ülkeler dış politika hedeflerine ulaşmak için birbirinden farklı yöntemler ve politikalar izleyebilirler. Yalnızcılığı (izolasyonizm), bağlantısızlık politikasını ya da ittifak ve koalisyonlar oluşturma stratejilerinden birini uygulayabilirler. Birinci Genel Savaş'tan sonra Batı ve Doğu Avrupa ülkeleri ittifaklar ve koalisyonlar oluşturma yoluna gittiklerinden NATO ve Varşova Pakt'ları doğdu. Diğer yandan Avrupa devletleri AT çatısı altında bir araya geldiler.

Devletlerin dış politika hedefleri ve stratejileri gibi dış politika araçları da çeşitlidir. Dış politikanın temel araçları olarak diplomasi ve savaş kabul edilse de iktisat dahilinde ödüllendirme ve cezalandırma, doğal kaynakları elde etme ve nüfuz alanı oluşturma politikaları da eklenebilir.

İktisadi yöntemler daha çok gelişmiş devletler tarafından kullanılabilir. İktisadi ve ticari ilişkilerin bir dış politika aracı olarak kullanılması genel olarak üç amaca yöneliktir: Ödüllendirme ve cezalandırma, doğal kaynakları ele geçirme ve nüfuz alanı oluşturma.

İlk olarak ödüllendirme ve cezalandırma koşullarında devlet hedef ülkenin davranışlarını etkilemek amacıyla ticari kolaylıklar sağlama veya dış yardım vaadinde bulunma gibi ödüllendirme metotlarını kullanmakta ya da ambargo uygulama, dış yardımı kesme, mal varlığına el koyma, boykot uygulama ve iktisadi ilişkileri kesme gibi cezalandırma yöntemlerine başvurmuştur. Bunda başarılı olabilmek için tek taraflı bağımlılık ilişkisinin söz konusu olması gerekmektedir. İkinci olarak doğal kaynakları ele geçirmek, devletin bunlar üzerinde mülki ve idari söz sahibi olmasını sağlarken rakip ülkeleri bu kaynaklardan mahrum bırakmaktadır. Üçüncü olarak nüfuz alanı oluşturmak, iktisadi bağımlılık ağı örerek nüfuz alanı meydana getirmek, iktisadi ilişkilerin dış politika aracı olarak kullanılmasının bir diğer yüzünü göstermektedir. Görüleceği üzere iktisadi ilişkilerin fonksiyonel olarak çeşitlendirildiği bir dünyanın varlığı aşıkardır. Öyle ki iktisat hem havuç hem sopa olarak karşımıza çıkmakta, devletler arası ilişkilerde belirleyicilik kazanmaktadır.

3. BİR DIŞ POLİTİKA ARACI OLARAK TİKA

Siyasal ve iktisadî yapıları, sosyal ve kültürel düzeyleri ne olursa olsun, belli bir dış politikaya sahip olmak zorunda olan devletlerin, uluslararası sistemin bir üyesi olarak yalnız başlarına, dışarı ile ilişki kurmadan yaşamaları mümkün olmadığından yabancı devletlerle iktisadi, ticarî, hukukî, sportif, kültürel, siyasî vb. dallarda farklı seviyelerde ilişki geliştirmektedirler. Soğuk savaş dönemi sonrası dönemde tehdit algılamalarının değişmesi ve yeni güvenlik anlayışlarının ortaya çıkması uluslararası kuruluşların uluslararası politikayı ve devletlerin dış politikalarını önemli oranda etkilediği görülmektedir. Uluslararası alanda faaliyet gösteren bu kuruluşlar aynı zamanda devletlerin dış politikalarının pratikte uygulama alanlarını oluşturdular.

Ramazan Gözen 'in ifade ettiği Türk dış politikasında "aktif politika" ilkesinin yerleşmesiyle TİKA başta Avrasya bölgesi olmak üzere birçok bölge ve ülkede Türk dış politikasının uygulama aracı konumunu üstlenmiştir (Kardaş ve Erdağ, 2012:169). TİKA, Başbakanlığa bağlı olarak ülkemizin dış yardımlarını organize eder.

1999'da önce Başbakanlığa ardından 2001'de ilgili devlet bakanlığına bağlı tüzel kişilik durumuna gelen TİKA, böylece Dışişleri bürokrasisinden ayrı bir şekilde davranabilen ve Türkiye'nin yumuşak güç politikalarında kurumlar arasında kordinasyon sağlayan bir üst kurum haline gelmiştir. Ayrıca bu süreç içerisinde 2005/11 sayılı Başbakanlık Genelgesi ile TİKA dış politika ilke ve gereklerine yönelik etkin kullanılması için kurumlar arası işbirliği ve eşgüdümün sağlanması ile dış yardımların envanterinin tutulması görevi de TİKA'ya aittir. Böylece TİKA, dış yardımlara fon bulma ve bunların nereye aktarılacağı konusunda yeni yetkilerle donatılmıştır (Denizhan, 2010:22).

Dış politika açılımları ekseninde TİKA, 2002 yılında 12 olan Program Koordinasyon Ofisi sayısını 2011 yılında 25'e, 2012 yılında ise 33'e yükseltti. Kalkınma yardımlarında uygulama değişikliğine gidilerek dış hibe yardımlarının nakdi yardım yapılması yerine proje tabanlı yardımlara geçilmesi TİKA'nın fonksiyonunu daha da güçlendirdi. TİKA işbirliği içindeki ülkelerle Program Koordinasyon Ofisi (PKO) ile faaliyet yapmaya başladı(Gülabi,2015:111).

Ayrıca TİKA, Türkiye'nin tek "Teknik Yardım Kuruluşu" olarak 140'ın üzerinde ülkede teknik yardım faaliyetlerini sürdürmektedir. Yine merkez teşkilatına bağlı bulunan 54 ülkedeki 56 Program Koordinasyon Ofisi ile farklı alanlarda çalışmalarına devam etmektedir. Proje yürütmenin yanı sıra TİKA, değişim programları ile uzman olanlara yönelik eğitim vermektedir. Dr. Serdar Çam, 5 Haziran 2011 tarihinden itibaren kurumun başkanlığına atanmış ve hala görevini sürdürmektedir.

4. KALKINMA YARDIMLARININ TEORİK ALTYAPISI VE TÜRKİYE KALKINMA YARDIMLARI

Sosyal devlet olmanın önemli bir gereklerinden birisi olarak görülen kalkınma yardımları, gelişmiş ülkelere az gelişmiş ülkelere yapılan ve sosyal eşitliğe katkıda bulunan önemli bir araç olarak nitelendirilmektedir. Kalkınma yardımları ile beraber devletler refah devleti olmanın önemli bir fonksiyonunu yerine getirebilmektedirler.

Refah devletlerinin kurulması ve akabinde serbest piyasa koşullarına devlet müdahalesinin yasallaştırılması ile beraber demokrasinin önemli bir prensibi olan eşitlik kavramı güçlenmiştir. Kalkınma yardımlarının da benzer biçimde uluslar arası alanda refah devleti olma prensiplerini yansıttığı söylenebilir (Noel ve Therien, 1995: 527).

Kalkınma yardımlarının doğuş sürecine bakıldığında zaman refah devletlerinin kurulmasının dışında Marshall Planının da bu doğuş sürecine etkide bulunduğu görülmektedir. Kalkınma yardımları özellikle Marshall Planı kapsamında uluslar arası literatürde ön plana çıkmıştır (Mavrotas, 2009: 303).

Kalkınma yardımları yoksul ülkeler için ne denli gereksinim duyulan bir unursa aynı şekilde gelişmiş ülkeler için de önem arz eden bir kavramdır. Kalkınma yardımları sosyal bir devlet olma kapsamında gelişmiş ülkelerce başvurulan önemli bir kaynaktır. Kalkınma yardımları sadece refah devleti ve sosyal bir devlet olma fonksiyonlarını yerine getirmemekte, kalkınma yardımlarından aynı zamanda önemli bir dış politika enstrümanı olarak ta faydalanılabilmektedir.

Kalkınma yardımları farklı formlarda olabilmektedir. Kalkınma yardımlarının en çok bilineni büyüklüğü ve etki edebilme gücü kapsamında en etkili olanı olan resmi kalkınma yardımlarıdır. Resmi kalkınma yardımları (ODA) OECD Kalkınma Yardımları Komitesi (DAC) tarafından alıcılara yardım amacıyla verilen hibe ve kredilerin toplamı olarak tanımlanmaktadır. Resmi kalkınma yardımları alıcı ülkede refahı ve iktisadi kalkınmayı teşvik etmelidir. Donör ülkeler resmi kalkınma yardımlarını devletin ilgili resmi kurumlarınca tedarik etmelidir (Tarp, 2009:3).

Kalkınma yardımlarının kalkınma yardımı olarak nitelendirilebilmesi için önemli bir takım hususların sağlanması gerekmektedir. Hem alıcı hem de donör ülkelerin yerine getirmesi gereken bir takım sorumluluklar bulunmalıdır. Kalkınma yardımına gereksinim duyan ülkeler, diğer bir deyişle alıcı ülkeler kendi kalkınma sorunlarını üstlenmelidir. Gelişmiş ve donör ülkeler de buna karşılık kendi GSMH'nin 0,7'si oranında resmi kalkınma yardımı yapmayı taahhüt etmelidirler (Kulaklıkaya, 2011: 14).

Resmi kalkınma yardımları üzerinde uzlaşılan tanım ve kriterler uluslar arası kalkınma amacı çerçevesinde donör hükümetlerce sağlanan yardımların miktarını ölçmektedir. Ülkelerin bağış performanslarının taahhüt edilen miktarlara göre değerlendirilmesine katkıda bulunur (Wells,2015: 5).

Kalkınma yardımlarının ekonomik büyümeyi teşvik edici rolü bulunmaktadır. Kalkınma yardımları fiziksel ve beşeri sermaye yatırımlarını artırmakta, sermaye mallarını ve yeni teknoloji satın alma kapasitesini artırmaktadır. Ek olarak kalkınma yardımları sermaye verimliliğini artırmaktadır (Morrissey, 2001: 39).

Kalkınmanın finansmanında kullanılan kalkınma yardımları resmi kalkınma yardımları, diğer resmi kalkınma yardımları, gelişmekte olan ülkelere özel sektörlerce gerçekleştirilen doğrudan yatırımlar ve sivil toplum kuruluşlarınca sağlanan destekler olmak üzere dört üst başlık çerçevesinde ele alınmaktadır. Resmi kalkınma ve diğer resmi kalkınma yardımları resmi akımlar, gelişmekte olan ülkelere özel sektörlerce gerçekleştirilen doğrudan yatırımlar ve sivil toplum kuruluşlarınca sağlanan destekler ise özel akımlar olarak nitelendirilmektedir (TİKA, 2010: 4).

Yoksullukla mücadelede kalkınma yardımları oldukça önem arz etmektedir. Kalkınma modellerine göre yoksulluk tuzağı içerisinde olan ülkelerin tasarruf seviyeleri düşük, yatırımlar yetersiz ve kişi başına düşen GSYİH oranları dünya ortalamasının oldukça altındadır. Kalkınma yardımları yoksullukla mücadelede ve az gelişmiş ülkelerin finansman açığını kapatabilmesinde etkili olabilmektedir (Karagöz, 2010: 2).

Kalkınma yardımlarının az gelişmiş ülkelere finansman sağlama işlevinin dışında ülkelerarası işbirliğini geliştirmek gibi önemli bir rolü de bulunmaktadır. Resmi kalkınma yardımlarının temel sağlayıcısı DAC aracılığı ile gelişmiş ülkeler tarafından insani ve iktisadi yardımlar sağlanmakta, az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkelerin sosyal yapıları geliştirilmeye çalışılmakta ve böylelikle ülkelerarası işbirliği gelişmektedir (Korkmaz, Yücel ve Ayaç, 2014: 2).

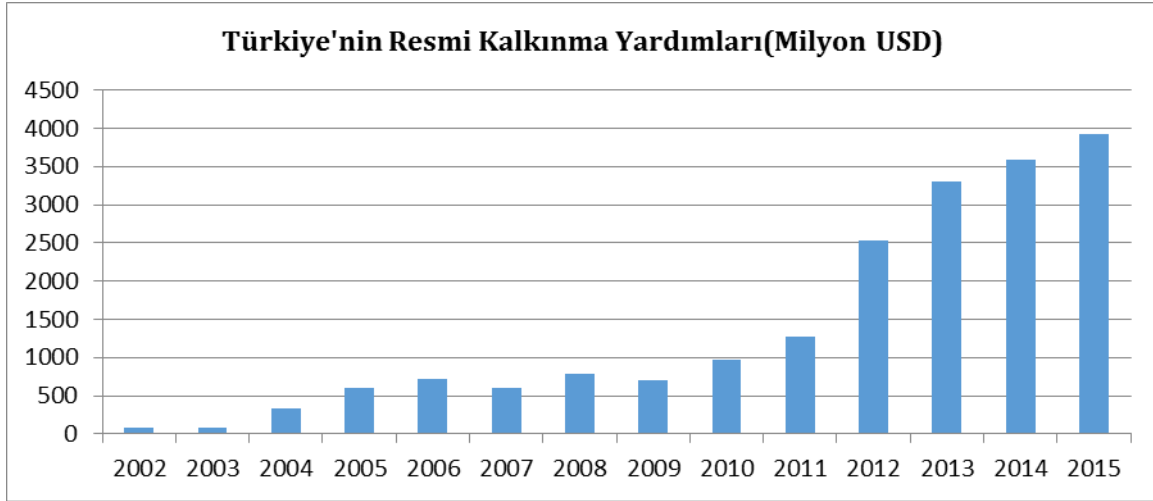
Türkiye'nin kalkınma yardım tutarlarına bakıldığı zaman bunların çoğunun resmi yardımlar olduğu görülmektedir. Resmi yardımlar devletin ilgili kurum ve kuruluşlar kanalı ile gerçekleştirilmektedir.

Tablo 1: Türkiye'nin Kalkınma Yardım Tutarları(Milyon USD)

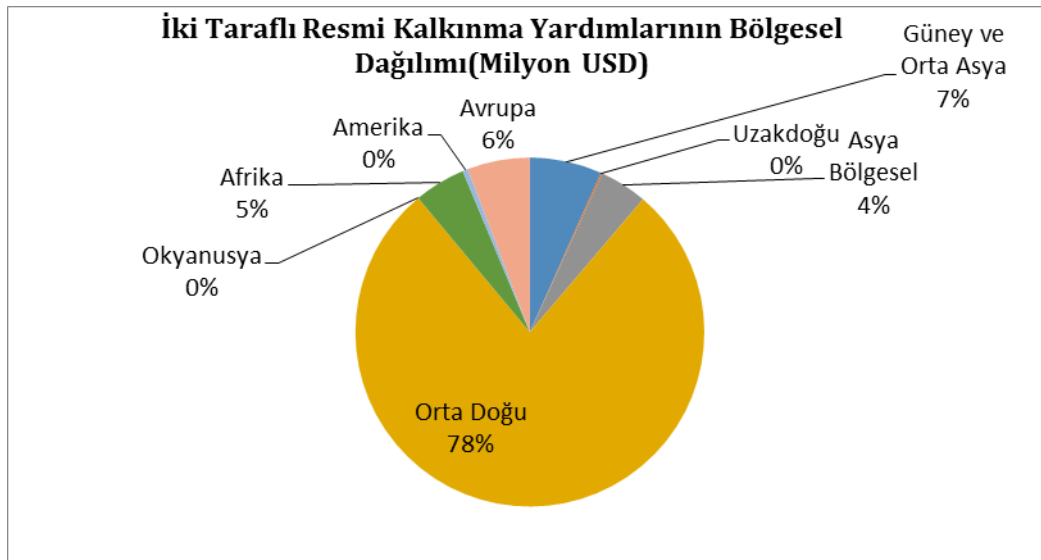
Kalkınma Yardımları	Milyon USD
Resmi Akımlar	4.031,9
Özel Akımlar	1.072,8
Toplam Kalkınma Yardımları	5.104,7

Kaynak: TİKA, 2015

Şekil 1'de Türkiye'nin resmi kalkınma yardımlarının 2002-2015 yılları arasındaki seyri görülmektedir. Türkiye'nin resmi kalkınma yardımlarının 2009 yılından itibaren devamlı bir artış içerisinde olduğu gözlemlenmektedir.

Şekil 1: Türkiye'nin Resmi Kalkınma Yardımları (Milyon USD), Kaynak: TİKA 2015

Türkiye'nin iki taraflı resmi kalkınma yardımlarının bölgesel olarak dağılımına bakıldığında en fazla payın Şekil 2.de de görüldüğü üzere Orta Doğu bölgesinde olduğu gözlemlenmektedir. Özellikle Suriye savaşı ve mülteci krizinin patlak vermesinden sonra Türkiye'nin Ortadoğu'ya yaptığı resmi kalkınma yardımlarında önemli ölçüde artışlar olmuştur.

Şekil 2: İki Taraflı Resmi Kalkınma Yardımlarının Bölgesel Dağılımı, Kaynak: TİKA, 2015

Tablo 2: Türkiye'nin Ülkesel Bazda İki Taraflı Resmi Kalkınma Yardımları (Milyon USD)

Sıra	Ülkeler	Yardım Tutarları(milyon usd)
1	Suriye	2.694,0
2	Somali	314,8
3	Kırgızistan	91,4
4	Arnavutluk	85,7
5	Afganistan	56,8
6	Filistin	29,8
7	Bosna Hersek	26
8	Makedonya	25,5
9	Kazakistan	24,4
10	Sudan	22,0

Kaynak: TİKA(2015)

Türkiye'nin iki taraflı resmi kalkınma yardımlarının ülkelere göre dağılımında ilk sırayı Suriye almaktadır. Suriye'yi sırası ile Somali ve Kırgızistan izlemektedir.

Tablo 3: OECD DAC Üyesi Ülkelerin Net Kalkınma Yardım Rakamları

Sıra	Ülkeler	Yardım Tutarları(milyon usd)
1	ABD	31.076,2
2	Birleşik Krallık	18.699,9
3	Almanya	17.779,3
4	Japonya	9.320,2
5	Fransa	9.266,0
6	İsveç	7.091,9
7	Hollanda	5.812,6
8	Kanada	4.287,2
9	Norveç	4.277,8
10	Türkiye	3.919,1
11	İtalya	3.844,4
12	İsviçre	3.537,7
13	Avustralya	3.222,5
14	Danimarka	2.565,6
15	Kore	1.911,0
16	Belçika	1.894,4
17	İspanya	1.603,8
18	Finlandiya	1.291,5
19	Avusturya	1.207,5
20	İrlanda	718,3

Kaynak: TİKA (2015).

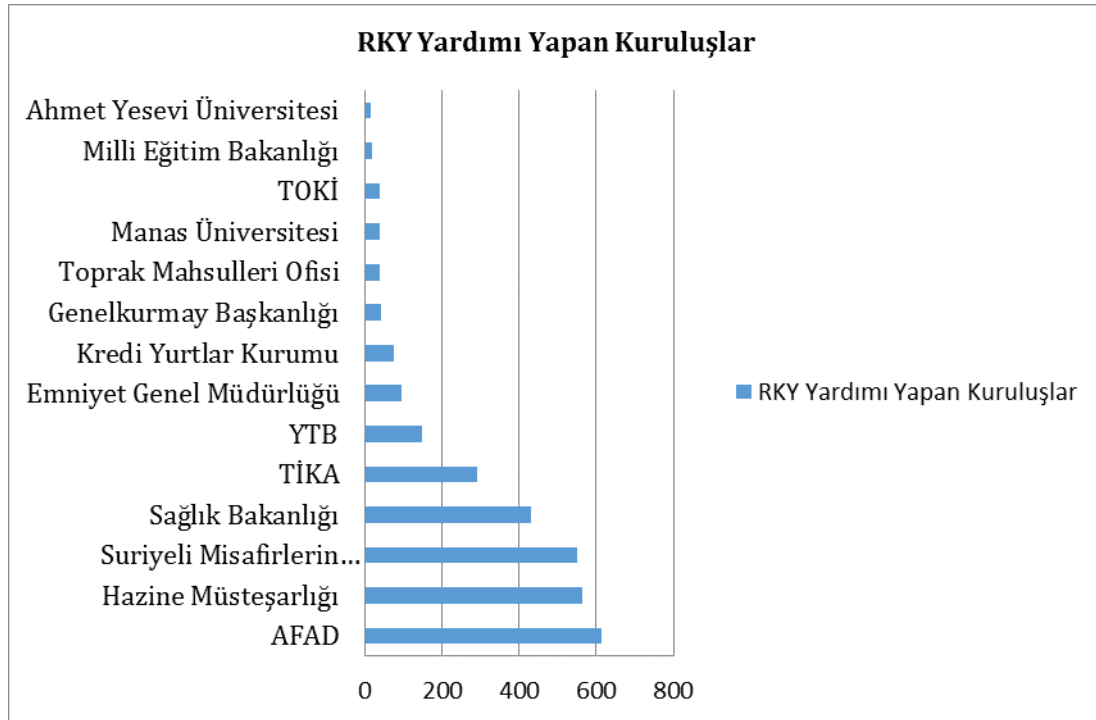
Tabloya bakıldığı zaman OECD DAC üyesi ülkelerin net resmi kalkınma yardımı tutarları görülmektedir. ABD'nin 31.076,2 milyar dolar ile ilk sırada olduğu görülmektedir. Türkiye'nin ise İtalya, İsviçre, Danimarka, Belçika, Finlandiya gibi ülkelerin önünde ve 10. Sırada yer aldığı gözlemlenmektedir.

Tablo 4: OECD DAC Üyesi Ülkelerin Net RKY/GSMH Oranları(%)

Sıra	Ülkeler	Yardım Tutarları(milyon usd)
1	İsveç	1,4
2	Norveç	1,05
3	Lüksemburg	0,93
4	Danimarka	0,85
5	Hollanda	0,76
6	Birleşik Krallık	0,71
7	Finlandiya	0,56
8	Almanya	0,52
9	İsviçre	0,52
10	Türkiye	0,50
11	Belçika	0,42
12	Fransa	0,37
13	İrlanda	0,36
14	Avusturya	0,32
15	Kanada	0,28
16	Avustralya	0,27
17	Yeni Zelanda	0,27
18	İzlanda	0,24
19	Japonya	0,22
20	İtalya	0,21

Kaynak: TİKA, 2015

Tabloda OECD DAC üyesi ülkelerin Net RKY/GSMY Oranları görülmektedir. BM hedefi 0,70 olup tablodaki ülkelerin çoğu 0,70'in altındadır. BM Hedefinin üzerinde olan ülkeler sırası ile İsveç, Norveç, Lüksemburg, Danimarka, Hollanda ve Birleşik Krallık'tır. Türkiye ise 0,50 ile BM hedefini tutturamasa da 10. sırada yer alarak küresel alanda önemli bir konumda yer almıştır.

Şekil 3: RKY Yardımı Yapan Kuruluşlar, Kaynak: TİKA, 2013, s.131.

Türkiye'deki resmi kalkınma yapan kurum ve kuruluşlara bakıldığında zaman çok çeşitli olduğu görülmektedir. Özellikle AFAD ve Hazine Müsteşarlığı bütçesinden önemli paylar resmi kalkınma yardımlarına ayrılmaktadır. Bu kurum ve kuruluşlar içerisinde yer alan TİKA'nın

konumu diğer kuruluşlardan farklıdır. TİKA'nın resmi kalkınma yardım tutarları AFAD, Hazine Müsteşarlığı, Suriyeli Misafirlerin Koordinesi ve Sağlık Bakanlığı gibi kurum ve kuruluşlara göre düşük olmasına rağmen TİKA'nın bu ve diğer kurum ve kuruluşlardan farklı olarak tüm kurum ve kuruluşlarca yapılan tüm resmi kalkınma yardımlarını yönlendirme ve koordine etme vasfı bulunmaktadır.

5. TİKA'NIN KALKINMA YARDIMLARI KAPSAMINDA TÜRKİYE-ORTA ASYA ÜLKELERİ İLİŞKİSİ

Özellikle Türkiye-Orta Asya ülkeleri ilişkilerini güçlendirme amacı ile kurulan TİKA, Orta Asya Ülkelerine kalkınma yardımları yapmakta ve Türkiye-Orta Asya ülkeleri ilişkileri kapsamında bir köprü vazifesi görmektedir.

Tablo 5: Türkiye'nin Orta Asya Ülkelerine Yaptığı RKY(Milyon USD)

	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Kazakistan	27,17	44,51	45,34	42,81	61,56	62,53	53,77	52,67	50,17	39,9	40,5	24,44
Kırgızistan	34,74	55,56	113,14	69,56	53	67,72	83,81	74,09	105,51	131,55	84,8	91,4
Özbekistan	5,48	3,33	9,79	7,21	7,25	8,84	15,45	6,56	5,2	7	4,3	4,65
Türkmenistan	18,82	13,08	17,73	19,84	11,25	12,69	17,38	13,55	12,89	15,76	11,8	3,18
Tacikistan	6,48	3,2	5,94	6,9	6,53	5,35	5,81	6,93	0,7

(...) Veriler mevcut değildir.

Kaynak: TİKA, 2015.

Tablo 5'e bakıldığı zaman Türkiye'nin Türkiye'nin Orta Asya ülkelerine yapmış olduğu resmi kalkınma yardım tutarları görülmektedir. Kalkınma yardımlarının bu ülkeler içerisinde en fazla yapıldığı ülke Kırgızistan olmuştur.

Tablo 6: Orta Asya Ülkelerinin TİKA Resmi Kalkınma Yardımlarından Aldıkları Pay(%)

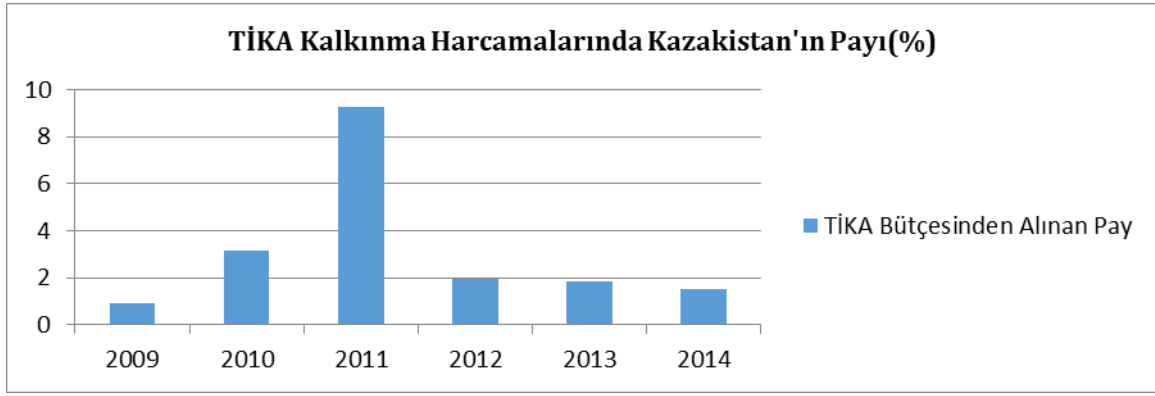
Ülkeler	Pay(%)
Kırgızistan	3,60
Kazakistan	1,53
Türkmenistan	1,28
Özbekistan	0,81
Tacikistan	0,44
TOPLAM	7,66

Kaynak: TİKA, 2014.

Tablo 6'ya bakıldığı zaman Orta Asya ülkeleri içerisinde TİKA bütçesince yapılan resmi kalkınma yardımlarının en fazla Kırgızistan'a gerçekleştirildiği gözlemlenmektedir. Kırgızistan'ı Kazakistan ve Türkmenistan izlemektedir.

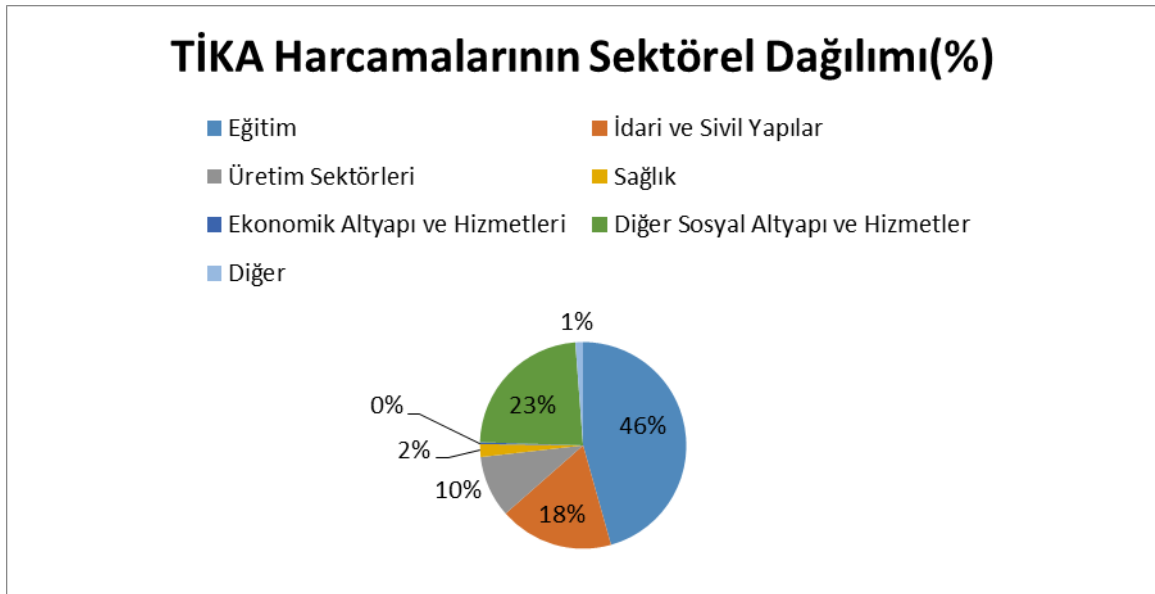
5.1. TİKA Resmi Kalkınma Yardımları Kapsamında Türkiye- Kazakistan İlişkileri

Kazakistan Türkiye'nin Kırgızistan'dan sonra en fazla resmi kalkınma yardımı yaptığı ülke konumundadır. Türkiye ile Kazakistan önemli siyasi ilişkilere sahiptir. Şekil 4'te TİKA tarafından yapılan resmi kalkınma yardımlarından Kazakistan'ın aldığı pay görülmektedir.

Şekil 4: TİKA Kalkınma Harcamalarında Kazakistan'ın Payı **Kaynak:** TİKA,2014, s.37

Şekil 4'te 2011 yılında TİKA bütçesinden alınan paydaki artışta özellikle 2008'de proje kapsamına alınan ve yapımına başlanan Talgar Kazak- Türk Lisesi projesinin bitirilmesi ve donatılması ile alakalı harcamalar etkilidir. Önemli bir eğitim yatırımı olan Talgar Kazak Türk Lisesi ile bölgede yaşayan Ahıska Türklerinin eğitim – öğretim ihtiyaçları giderilecektir (TİKA, 2011: 112).

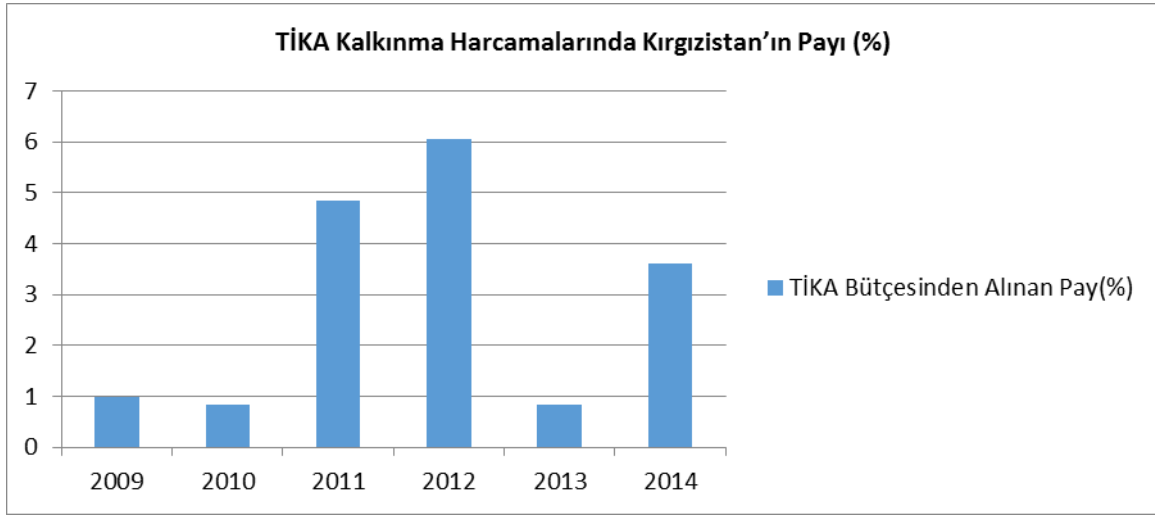

Şekil: 5 TİKA'nın Kazakistan Harcamalarının Sektörel Dağılımı **Kaynak:** TİKA, 2014, s.36

Şekil 5'te TİKA'nın Kazakistan'a yapmış olduğu kalkınma yardımlarının daha çok eğitim odaklı olduğu görülmektedir.

5.2. TİKA Resmi Kalkınma Yardımları Kapsamında Türkiye-Kırgızistan İlişkileri

Devletin tüm resmi kurum ve kuruluşlarınca yapılan resmi kalkınma yardımlarına bakıldığında Kırgızistan'ın ilk sırada olduğu görülmektedir. TİKA Bütçesince ayrılan paylara bakıldığı zaman 2011 ve 2012 yıllarında harcamalarda önemli artışlar olduğu gözlemlenmektedir(Şekil 6).

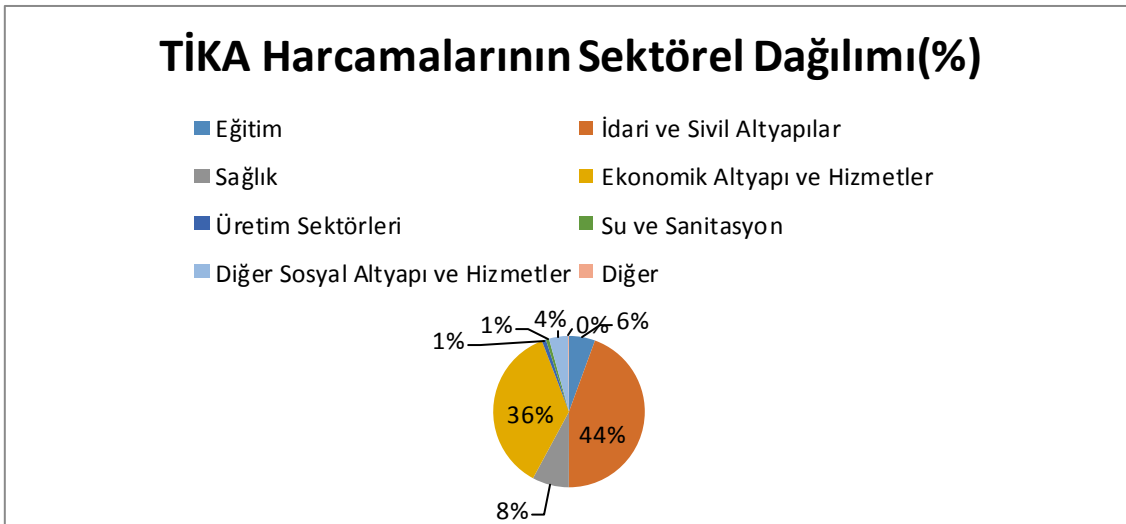

Şekil 6: TİKA Kalkınma Harcamalarında Kırgızistan'ın Payı **Kaynak:** TİKA,2014, s.45.

2011 yılında TİKA tarafından yapılan harcamaların %57,77'sinin eğitime ayrıldığı görülmektedir. 2011 yılındaki gelişmelere bakıldığında zaman Bışek'te bulunan ve Kırgızistan'ın tek askeri lisesi olan Kırgız Ulusal Askeri Lisesi'nin idari bina ve yatakhanelerinin tadilatına ve mobilya ve diğer ekipman teminine harcamalar gerçekleştirildiği görülmektedir. Yine Kademçay Kırgız-Türk Lisesi Spor salonu tadil edilmiştir. Tadilat işlemlerinin dışında ülkenin ikinci büyük kendi olan Oş kentine tam donanımlı bir devlet okulu inşaatına 2011 yılında başlanmıştır (TİKA, 2011: 118-119.).

2012 yılına gelindiğinde Kırgızistan'a yapılan TİKA harcamalarının 2011 yılında ayrılan payı da aştığı ve %6'nın üzerinde bütçe ayrıldığı görülmektedir. 2011 yılında yapımına başlanan okul tamamlanmış ve Kırgızistan Türkiye dostluk okulu adını almıştır. Kademçay Kırgız Türk-Semetey Lisesi onarılmış, Kırgız Ulusal Askeri listesine donanım desteği sağlanmıştır (TİKA, 2012, 167-168). 2012 yılında Kırgızistan'a TİKA kapsamında yapılan resmi kalkınma yardımlarının %70'inden fazlası eğitime harcanmıştır.

2014 yılına gelindiğinde ise 2011 ve 2012 yıllarındaki harcama artışlarından farklı olarak Kırgızistan'a idari ve sivil altyapılar ve ekonomik altyapı ve hizmetler kategorilerinde daha çok harcamalar yapılmıştır. 2014 yılında başlıca faaliyetler kapsamında Bışek'te 40 Kırgız uzmana yönelik toplumsal düzensizliklerin önlenmesi ile alakalı eğitim programı verilmiş, Kırgızistan Milli Bankası'nın insan kaynakları kapasitesinin güçlendirilmesine katkıda bulunulmuştur (TİKA, 2014: 50).

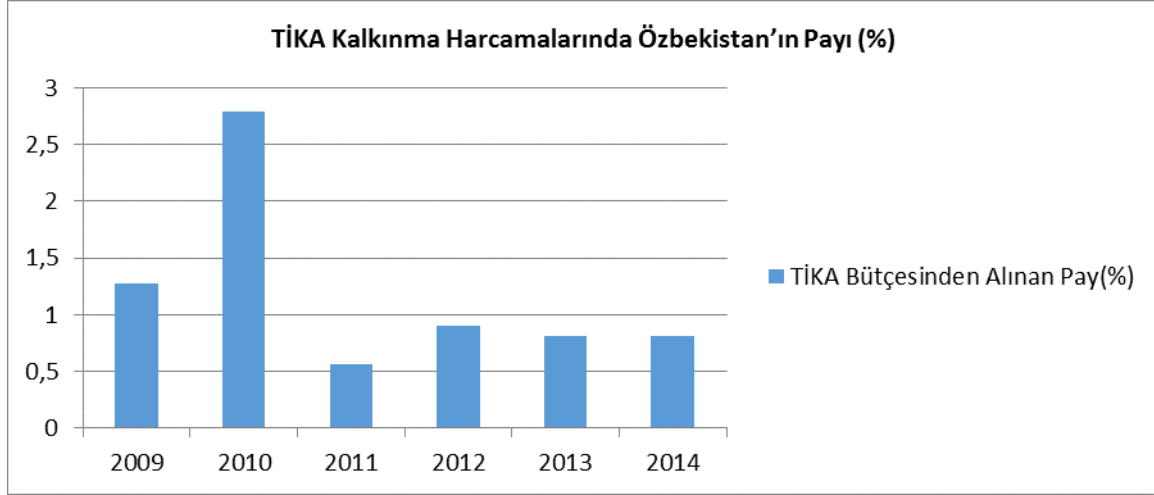

Şekil 7: TİKA'nın Kırgızistan Harcamalarının Sektörel Dağılımı **Kaynak:** TİKA, 2014, s.44

Kırgızistan'a TİKA tarafından yapılan resmi kalkınma yardımlarının daha çok idari ve sivil altyapılar ve eğitim üzerine olduğu görülmektedir (Şekil 7).

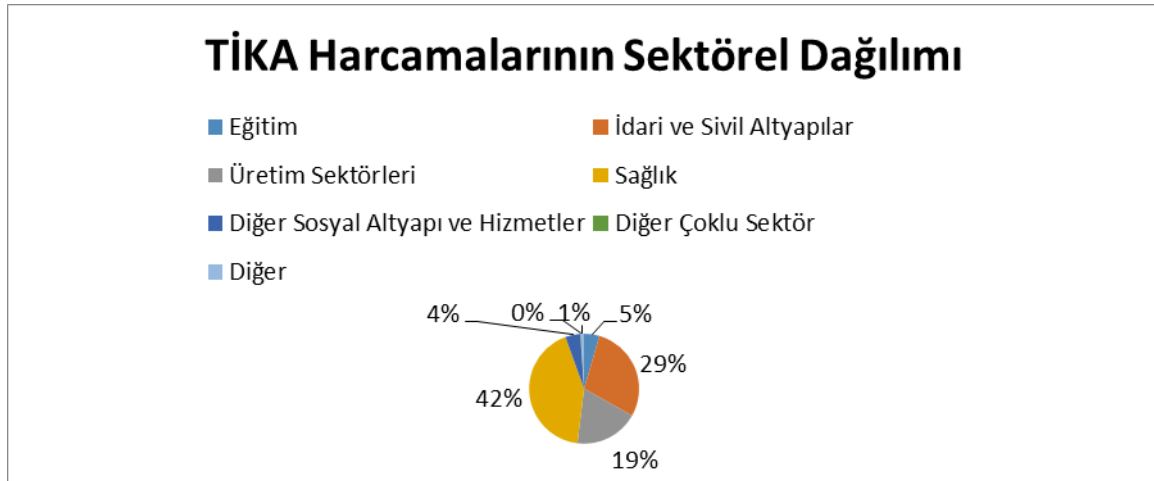
5.3. TİKA Resmi Kalkınma Yardımları Kapsamında Türkiye - Özbekistan İlişkileri

Özbekistan'da yapılan TİKA harcamalarına bakıldığı zaman genel olarak %0,5- 1,5 arasında bütçe ayrıldığı görülmektedir. Fakat 2010 yılına bakıldığı zaman %3'e yakın TİKA tarafından resmi kalkınma yardımlarının gerçekleştirildiği görülmektedir.

Şekil 8: TİKA Kalkınma Harcamalarında Özbekistan'ın Payı **Kaynak:** TİKA,2014, s.53

TİKA kapsamında özellikle Özbekistan'a sağlık alanından önemli resmi kalkınma yardımları gerçekleştirilmiştir. 2010 yılında Özbekistan'a TİKA kapsamında yapılan resmi kalkınma yardımlarının %64,33'ü sağlık alanına yapılmıştır. 2. Neonatoloji ve Perinatoloji Kongresine Özbekistan'dan katılım artırılması için destek sağlanmış, Özbek-Türk Kemik İliği Nakil Merkezi kurulması kapsamında uzmanlar eğitilmiş, Özbekistan Sağlık Bakanlığı'na aşı hibeleri yapılmış, Özbekistan'da plastik cerrahi operasyonları gerçekleştirilmiş ve Taşkent Çocuk Sağlığı Enstitüsü Yeni Doğan Servisi inşa edilmiş, donanımı tamamlanmış ve personelinin eğitimi gerçekleştirilmiştir (TİKA, 2010: 114).

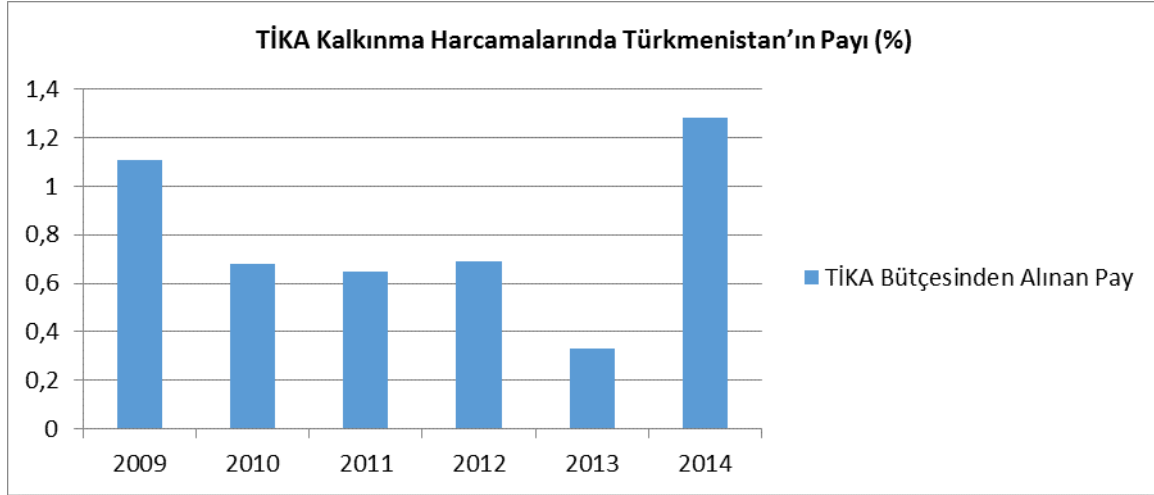

Şekil 9: TİKA'nın Özbekistan Harcamalarının Sektörel Dağılımı **Kaynak:** TİKA,2014, s.52.

Özbekistan'a yapılan resmi kalkınma yardımlarının daha çok sağlık ve idari ve sivil altyapılar üzerine olduğu görülmektedir (Şekil 9)

5.4. TİKA Resmi Kalkınma Yardımları Kapsamında Türkiye-Türkmenistan İlişkileri

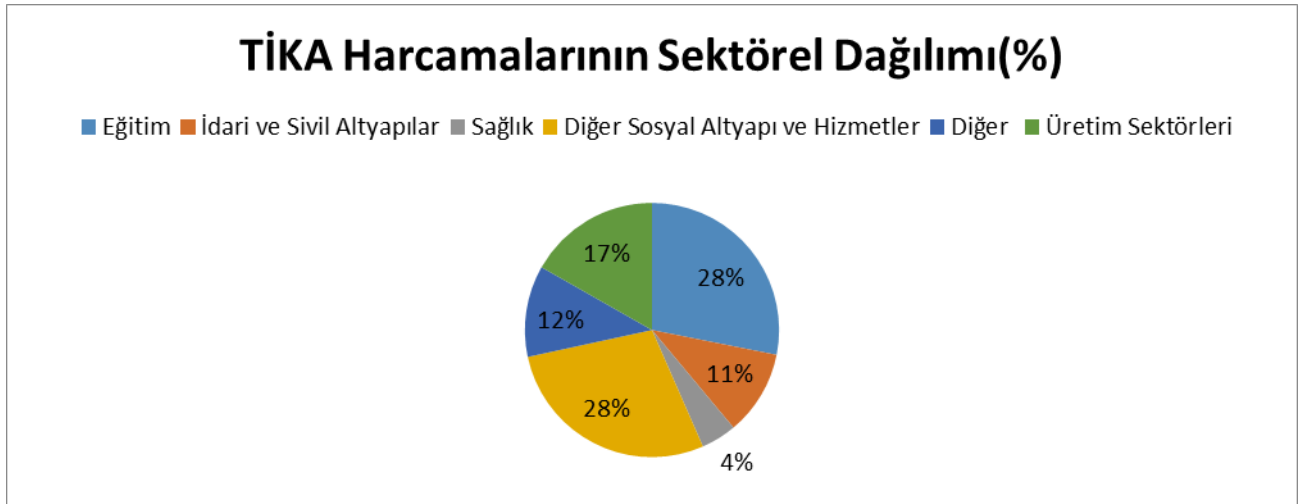
Türkmenistan kapsamında harcamalara bakıldığı zaman genelde %1'in altında harcamalar yapıldığı gözlemlenmektedir. Fakat 2009 ve 2014 yıllarında %1'in üzerinde resmi kalkınma yardımları gerçekleştirilmiştir.

Şekil 10: TİKA Kalkınma Harcamalarında Türkmenistan'ın Payı **Kaynak:** TİKA, 2014, s.65

Şekil 10'a bakıldığında 2009 yılında eğitim(%29,49) ve merkezi yönetimlerin güçlendirilmesi(%27,10) ile alakalı sektörel harcamalar yoğunluk kazanmıştır. 2009 yılında yapılan faaliyetlerden bazıları 'Türkmenistan'da Antepfistiği Yetiştiriciliğinin Geliştirilmesi' kapsamında eğitim merkezinin kurulması,,12. Avrasya Ekonomi Zirvesi gerçekleştirilmesi, Bilişim Suçları Eğitimi tamamlanması ve FAO-FTTP Bölgesel Çalıştayının yapılmasıdır (TİKA, 2009: 145).

2014 yılına bakıldığında da yine en fazla harcamaların eğitim alanında gerçekleştirildiği görülmektedir. Ayrıca 2009-2014 yılları arası TİKA kapsamında Türkmenistan'a en çok harcamanın yapıldığı yıl 2014 olmuştur. 2014 yılında Türkmenistan'da teknik eğitimcilere eğitim programı düzenlenmiş, bunun dışında Uluslar arası İlişkiler Enstitüsü ile eğitim alanında işbirliği yapılmıştır (TİKA, 2014: 66).

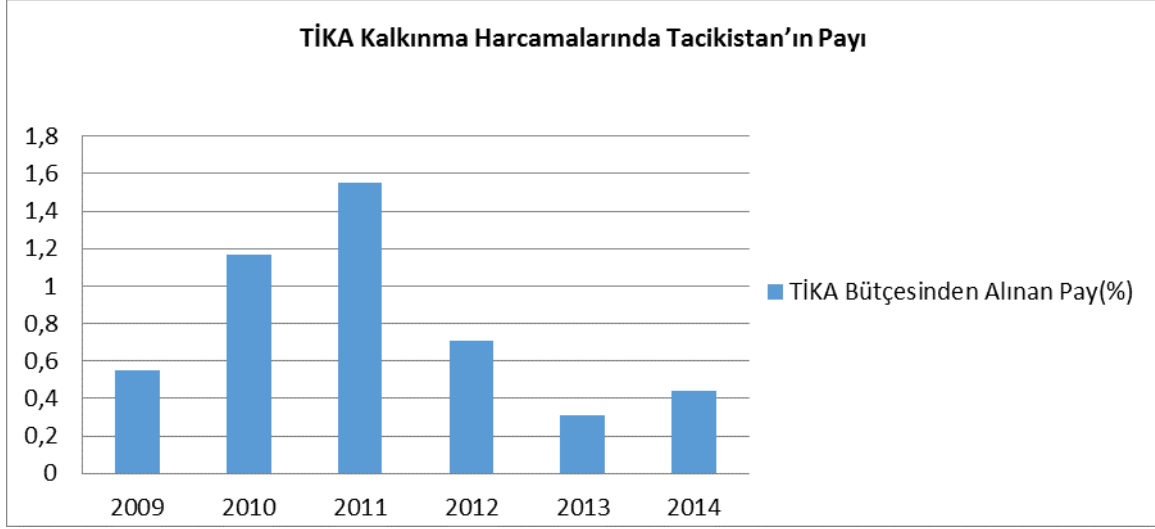

Şekil 11: TİKA'nın Türkmenistan Harcamalarının Sektörel Dağılımı **Kaynak:** TİKA, 2014, s.64.

TİKA, Türkmenistan'a yaptığı resmi kalkınma yardımlarını özellikle eğitim alanı üzerine ve diğer sosyal altyapı ve hizmetler kategorisine gerçekleştirmiştir(Şekil 11).

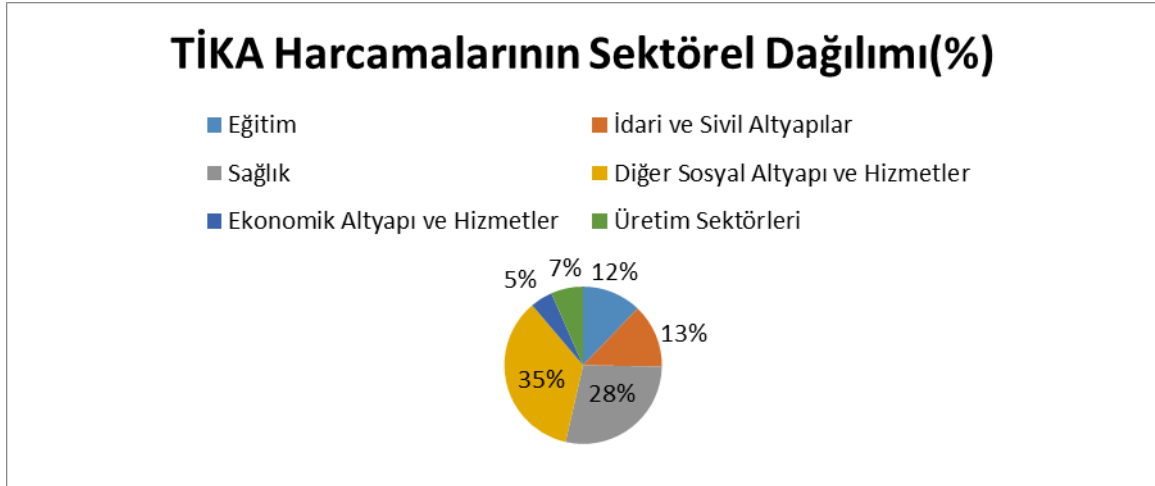
5.5. TİKA Resmi Kalkınma Yardımları Kapsamında Türkiye-Tacikistan İlişkileri

Türkiye'nin TİKA ve diğer yardım kuruluşlarınca en az kalkınma yardımı gerçekleştirdiği Orta Asya ülkelerinden birisi Tacikistan'dır.

Şekil 12: TİKA Kalkınma Harcamalarında Tacikistan'ın Payı **Kaynak:** TİKA, 2014, s.59.

Şekil 12'ye bakıldığında TİKA kapsamındaki harcamalara bakıldığı zaman harcamaların en çok 2010 ve 2011 yıllarında olduğu görülmektedir. 2010 yılında en çok eğitim(%66,28) alanına harcama gerçekleştirilmiştir. Dangara Nahiyesi 4 nolu Okulunun ek bina inşası, onarımı ve donanımı gerçekleştirilmiş, Dünya Bilim Olimpiyatlarına Tacikistan'dan katılımın desteklenmesi yönünde uğraşlar verilmiştir (TİKA, 2010: 24). 2011 yılına bakıldığında ise 2009-2014 yılları arası TİKA tarafından en çok resmi kalkınma yardımlarının yapıldığı gözlemlenmektedir.

Şekil 13: TİKA'nın Tacikistan Harcamalarının Sektörel Dağılımı **Kaynak:** TİKA, 2014, s.58

Şekil 13'te ise TİKA'nın Tacikistan'a yaptığı kalkınma harcamalarının sektörel dağılımı görülmektedir. En çok kalkınma yardımları diğer sosyal altyapı ve hizmetler ve eğitim kategorilerine gerçekleştirilmiştir.

6. SONUÇ

TİKA, Türki Cumhuriyetlerle işbirliğini geliştirme amacı ile kurulmuş ve daha sonra faaliyet coğrafyasını genişleterek dünyada kalkınma yardımlarına muhtaç ülkelere resmi kalkınma yardımı gerçekleştiren bir kurum haline gelmiştir. TİKA, sadece resmi kalkınma yardımlarını gerçekleştirmemekte, aynı zamanda Türkiye'nin yapmış olduğu resmi kalkınma yardımlarını

koordine etmekte ve raporlamaktadır. TİKA, koordine ettiği ve gerçekleştirdiği kalkınma yardımları ile ülkeler arası ilişkilerin gelişmesine de ayrıca katkıda bulunmaktadır.

Orta Asya ülkelerinin çoğu Türkiye'nin önemli kültürel bağlarının bulunduğu ülkelerdir. Kırgızistan, Kazakistan, Özbekistan ve Türkmenistan gibi ülkeler, Türkiye ile ortak bir dile ve ortak bir kültüre sahiptir. Türkiye, SSCB'nin dağılmasından sonra kurulan genç Türk Cumhuriyetlerini tanıyan ilk ülke olmuştur.

TİKA, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan ve Türkmenistan gibi Türkiye'nin ortak bir değere ve ortak bir kültüre sahip olduğu ülkelerle işbirliğini geliştirme ve resmi kalkınma yardımlarını yönlendirme amacı ile kurulmuş, Türkiye'nin dış politikasına yön veren önemli bir dış politika aracı haline gelmiştir.

Türkiye'nin Orta Asya ülkelerine yaptığı resmi kalkınma yardımlarına bakıldığında en fazla yardımın yapılmakta olduğu ülke Kırgızistan'dır. Kırgızistan'ı sırası ile Kazakistan, Özbekistan, Türkmenistan ve Tacikistan takip etmektedir. 2015 yılı öncesi yıllara bakıldığında Türkmenistan'a Türkiye'nin yapmış olduğu resmi kalkınma yardımları %10'un üzerinde seyretmekte iken 2015 yılında %3,18'e kadar inmiştir.

TİKA kapsamında yapılan resmi kalkınma yardımlarına bakıldığında bu ülkelere yapılan resmi kalkınma harcamalarına ait 2015 yılı verileri bulunmadığından 2014 ve öncesi tabloya bakıldığında Türkiye'deki kurum ve kuruluşların Orta Asya ülkelerine yapmış oldukları resmi kalkınma yardımları ile TİKA'nın yapmış olduğu resmi kalkınma yardımları paralellik göstermektedir. Mevcut veriler ışığında 2014 yılında TİKA tarafından Orta Asya ülkelerine yapılan resmi kalkınma yardımlarına bakıldığında en fazla yardımın Kırgızistan'a yapılmakta olduğu, Kırgızistan'ı sırası ile Kazakistan, Türkmenistan, Özbekistan ve Tacikistan'ın izlediği görülmektedir.

Türkiye, özellikle Kırgızistan'a ve akabinde Kazakistan'a önemli ölçüde resmi kalkınma yardımları gerçekleştirmektedir. Fakat Özbekistan, Türkmenistan ve Tacikistan'a yapılmakta olan resmi kalkınma yardımları diğer ülkelere göre düşüktür. Türkiye ve resmi kalkınma yardımlarının koordine edilmesini sağlayan TİKA, bu ülkelere yapılan resmi kalkınma yardımlarını artırmalı, kuruluş amacı ile paralel olarak Orta Asya ülkeleri ile işbirliğini ve böylelikle siyasi ilişkilerini geliştirmelidir.

KAYNAKÇA

Denizhan, E., (2010). Türkiye'nin Kafkasya ve Orta Asya Politikası ve TİKA, Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi, Cilt 2, Sayı 1, 2010 ISSN: 1309 -8012 (Online)

Gülabi, Z., (2015). Journal of Business Economics and Political Science, Vol:4, No:7, 101-122, April, 2015

Kardaş, T., Erdağ, R., (2012). Bir Dış Politika Aracı Olarak TİKA, Akademik İncelemeler Dergisi (Journal of Academic Inquiries) Cilt/ Volume:7, Sayı/Number:1 Yıl/Year:2012

Kissenger Henry, Diplomasi, Çev. İbrahim H. Kurt, İş Bankası Kültür Yayınları

Korkmaz, M., Yücel, A.S. ve Aytaç, A. (2014). 'Kalkınma Yardımları Tika 2005-2012 Verilerinin Analizi Uygulamalı Türkiye Örneği', Uluslar arası Hakemli Ekonomi Yönetimi Araştırmaları Dergisi, Sayı: 01 Cilt: 01 İlkbahar Yaz.

Kulaklıkaya, M. (2011). Kalkınma Yardımında Dünyadaki Son Trendler ve TİKA, Uluslar arası Ekonomik Sorunlar, 14-29.

Karagöz, F. (2010). 'Yoksulluk Tuzağı ve Dış Yardım: Eleştirel Bir Yaklaşım', Sosyal Bilimler Dergisi, 2010(4), 1-13.

- Mavrotas, G. (2009). 'Introduction: Development Aid—Theory, Policies, and Performance', *Review of Development Economics*, 13(3), 373–381.
- Noel, A. ve Therien, J.P. (1995). 'From Domestic to International Justice: The Welfare State and Foreign Aid', *International Organization*, Volume 49, Issue 3, July 1995, pp. 523-553.
- Josef Nye, Yumuşak Güç, Elips Yayınları
- Morrissey, O. (2001). 'Does Aid Increase Growth', *Progress in Development Studies* 1, 1(2001), pp.37-50
- Tarp, F. (2009). 'Aid Effectiveness', *UNU WIDER*, 1-22.
- TİKA (2009). *Türk İşbirliği ve Kalkınma İdaresi Başkanlığı 2009 Faaliyet Raporu*, Ankara 2009.
- TİKA (2010). *Türk İşbirliği ve Kalkınma İdaresi Başkanlığı 2010 Faaliyet Raporu*, Ankara 2010.
- TİKA (2011) *Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı 2011 Faaliyet Raporu*, Ankara 2011.
- TİKA (2012) *Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı 2012 Faaliyet Raporu*, Ankara 2012.
- TİKA (2013) *Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı 2013 Faaliyet Raporu*, Ankara 2013.
- TİKA (2014). *Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı 2014 Faaliyet Raporu*, Ankara 2014.
- TİKA (2015). *Türk İşbirliği ve Koordinasyon Kalkınma Ajansı Başkanlığı 2015 Türkiye Kalkınma Yardımları Raporu*, Ankara 2015.
- Wells, J. (2015). 'Foreign Aid and Its Importance in Relieving Poverty', *Geodate*, 28: 3, 5-8.